

NILS BEJEROT BEHÖVER MAN INTE LÄSA

Ingen debatt finns som narkotikadebatten. Det är inte bara att stridsfrågorna är så många, tonläget så högt, frontlinjerna så skarpt dragna – det är också detta att debatten inte förs längs partilinjerna. Riksdagens partier, från Vänsterpartiet och vidare högerut, står i stort sett enade kring den politik som fastslogs för mer än trettio år sedan. Den ska visserligen utredas nu, efter många om och men, dock med starka förbehåll.

Debatten har i stället förts på kultur-, ledar- och debattsidor, i reportageserier och i böcker, med döden ständigt närvarande. Sveriges höga narkotikarelaterade dödlighet, kanske högst i Europa, kanske inte, sägs bevisa den förda politikens misslyckande. Det trettioåriga kriget mot narkotikan har i själva verket varit ett krig mot narkomanen, missbrukaren. Ja, själva ordet "missbrukare" är i sig en stigmatisering, menar man. Konsumtionsförbudet, alltså förbudet att röka cannabis eller injicera heroin, som klubbades 1988 är det man vänder sig emot, än mer beslutet fem år senare att införa fängelse i straffskalan. Brukaren ska inte sitta i fängelse utan erbjudas vård. Avkriminalisering av det egna bruket av narkotika är ett centralt krav. Den andra sidan menar att en avkriminalisering leder till ökad tillgänglighet vilket i sin tur leder till ökad konsumtion. Så har det varit överallt där man släppt på tyglarna – Portugal, amerikanska delstater – till exempel legaliserat cannabis. Konsumtionsförbudet gör att polisen tidigt kan upptäcka ett pågående missbruk. Det är polisen som oftast upptäcker sådant. Det finns ingen som sitter i fängelse för att bara ha sniffat kokain. Narkotikadödligheten har inget med den förda politiken att göra; den sköt i höjden långt efter att den bestämdes.

Ända sedan sextiotalet har narkotikapolitiken diskuterats högt och ljudligt. Först handlade det om läkare skulle få skriva ut amfetamin till missbrukare eller inte. Några fick göra det, en efter en drog sig ur och när bara en av dem återstod och femton kilo amfetamin skrivits ut, flera dödsfall inträffat, stoppades projektet.

Vården debatterades under sjuttiotalet: tvång eller frivillighet? Huruvida sjukvården ska ge rena sprutor till narkomaner var länge en stridsfråga, många stretade emot – om det är förbjudet att knarka ska väl inte samhället tillhandahålla redskapen? – i

dag delas rena sprutor ut i så gott som hela landet. Också cannabis har varit och är ett trötoämne: Farligt eller bara skön avkoppling?

Och mitt i allt detta, ändå sedan sextioalet, har Nils Bejerot befunnit sig: professor i socialmedicin, psykiatriker, författare, polisläkare. Hundra år efter sin födelse, mer än trettio år efter sin död, fortsätter han att göra folk förbannade.

***

Nu senast var det i Dagens Nyheter. Två reportrar hade rest till Söderhamn för att undersöka narkotikadöden och kom hem med en rapport som inte berättade mer om narkotikadöden i Söderhamn än vad som stått på annat håll. Nils Bejerot nämndes inledningsvis. Han brukar nämnas. Det som stod – och som handlade om narkotikaepidemier – tydde på att reportrarna inte läst honom. Ingenting konstigt med det. Nils Bejerot behöver man inte läsa. Man vet ändå.

För inte så länge sedan skrev en ledarskribent vid samma tidning att Nils Bejerot hade ansett narkotikamissbrukare vara samhällssmitta som bara kan stoppas genom hårda straff. Jag skickade ett mejl till skribenten, några rader bara, i sak – och fick svar per automat: tack för mejl, hinner inte svara, hoppas på din förståelse.

På rak arm vet jag inte någon offentlig person, levande eller död, svensk eller utländsk, som utsätts för samma infama behandling. Var Bejerot inte fascist var han kommunist och var han inte kommunist hade han ingått i en konspiration från höger – eller från vänster – för att nagla narkotikamissbrukarna.

Så – vad skrev Nils Bejerot om narkotikaepidemier?

När han första gången, mer utförligt, redovisar sin syn, i boken *Narkotikafrågan och samhället* (1968), skiljer han på i huvudsak sex olika vägar in i ett narkotikaberoende, bland dem: av läkare medvetet etablerat (till exempel cancerpatienter som blivit beroende av smärtstillande mediciner); av läkare omedvetet etablerat (till exempel slarviga utskrivningar); den epidemiska. Ett problem med den senare beteckningen, skriver han, är att epidemi på svenska kommit att betyda "farsot" – pest, kolera, mässling etc. – det vill säga mikroburna infektionssjukdomar. Ursprungligen, och fortfarande i anglosaxisk litteratur, handlar det om en åkomma som drabbar många människor [av latinets *epi*=på, *demos*=folk].

För 125 år sedan, skriver han, var det omöjligt att få läkarkåren att inse att epidemier kan spridas genom småkryp, i dag är det lika omöjligt att få folk att tro att epidemier kan spridas på annat sätt än genom småkryp. "Ingen debutant", skriver han, "lär sig den avancerade intravenösa injektionstekniken utan att en annan missbrukare introducerar honom i den." Även haschrökningen förutsätter att nybörjaren får en introduktion. "Det är alltså inte drogen, narkotikan, som smittar utan missbruksbeteendet." På liknande sätt uppstår mordbrands- och självmordsepidemier, även dansepidemier har skådats i historien.

Mitt första möte med Nils Bejerot bör ha varit 1978. Jag var redaktör för den maoistiska ungdomstidningen Rödluvan och på ett redaktionsmöte spånades namn på skribenter till vår återkommande gästkrönika. Nils Bejerot, sa Anders som gick på Journalisthögskolan. Du menar polisläkaren? sa jag med illa dold skepsis. Har du läst honom? sa Anders. Nej, det hade jag ju inte. Till sist kom vi överens om att jag till nästa nummer skulle göra en sammanställning över de två linjerna i narkotikadebatten – RFHL (Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare) på ena sidan, Bejerot på den andra – utan att på något sätt ta ställning i debatten. Frågan var i högsta grad infekterad. Några dagar efter att tidningen kommit ut hade jag Nils Bejerot i telefon.

– Jävla bra artikel, sa han.

Han ville trycka av den, rakt av, utan kommentar, bara med en källhänvisning, och dela ut den som flygblad vid sina föreläsningar.

Jag har ingen aning om han gjorde det men sex år senare tog jag tåget till Borlänge för att undersöka hur narkotikan spridits från storstad till landsort, inspirerad av Nils Bejerots tankar om den epidemiska spridningen. Jag hade då lärt känna honom som en alltid glad och nyfiken umgängesmänniska, full i sjutton, rak, okonstlad.

När Bodil Malmsten skriver att hon svåra dagar, då ingenting vill sig, brukar tänka på Nils Bejerot förstår jag henne. Han räddade henne, påstår hon, genom att som läkare i Hässelby ställa den enkla men oerhörda frågan till den asociala, självmordsbenägna, överviktiga tonåringen: Vad vill du göra då?

Mig räddade han inte men jag tänker rätt ofta på Nisses klokhet, hans mod. Mitt projekt hade jag diskuterat med honom. Det var till och med han som föreslog

Borlänge när jag grubblade på vilken stad som skulle kunna passa: tillräckligt långt borta från en storstad för att ha sin egen narkotikamarknad, tillräckligt nära för att jag utan större besvär skulle kunna resa fram och tillbaka, en stad där hjulen snurrat för fullt under de år jag misstänkte att knarket slagit rot. Han hade nyss fått några papper från en narkotikapolis i Borlänge, Stanley Åkerlind, en lokal undersökning av situationen i stan, en undersökning på trots mot en BRÅ-rapport, skriven av Jerzy Sarnecki som suttit i polishuset med näsan i papperen. Stanley Åkerlind och en kollega hade i stället intervjuat de missbrukare de kände och kommit fram till helt andra siffror, en annan bild. Där hade jag alltså en första kontakt. Där fanns en stad som svarade mot mina önskemål.

När knarket kom till stan, som boken kom att heta, gavs ut drygt tre år efter den där första resan till Borlänge, mitt första möte med Stanley Åkerlind.

Stanley Åkerlind satte mig i förbindelse med Stefan Waker. Jag kan nämna hans namn eftersom jag porträtterade honom senare i tidningen Z, med namn och bild. Waker var visserligen Falubo men hade härjat också i Borlänge, hade varit med länge och suttit inne under så pass långa perioder att hans hjärna var rätt intakt. Han gillade att prata, enligt Stanley Åkerlind. En trevlig kille när han var hel och ren. För tillfället satt han på Sidsjöns mentalsjukhus i Sundsvall, kryssad – som man sa; det vill säga förklarad i behov av rättspsykiatrisk vård – efter några rån. Ett par, tre dagar efter besöket i Borlänge satt jag inlåst i ett besöksrum på Sidsjön tillsammans med Stefan Waker. Två dagar skulle jag stanna. Han visade sig inte bara vara pratglad; han hade ett gott minne för namn, preparat, gram och hekton, sinne för stories. Han närde en dröm, skulle han senare berätta för mig, om att bli författare. Stefan Waker var arbetargrabb, föräldrarna arbetade och slet, snälla om än något eftergivna, han själv som barn ensam, barnslig och snäll. Mobbad en tid. Började stjäla godis och småsaker som han gav bort för att slippa stryk. Samtidigt idrottskille, i alla möjliga idrotter, till sist en så pass duktig hockeymålvakt att han togs ut i TV-pucken. Tolv år gammal hade han första gången hamnat i barnavårdsnämndens papper, efter en stöld. Det blev värre: nya stölder, sönderslagna fönsterrutor. Det blev samtal med övervakare och psykologer, nya samtal med övervakare och psykologer – som väntade på att Stefan Waker skulle mogna – och en lördagskväll

kom han i bråk med någon som var starkare och fick ner honom på marken, mitt framför kompisarna; han var berusad på mellanöl och han drog upp den stiletten som han tidigare under kvällen sprungit runt och visat upp; han stötte den i magen på killen och sprang från platsen. En vecka senare satt han inlåst på Hammargården, Barnbyn Skå. Han hade fyllt arton. Det enda han beklagade, när vi pratade om allt det här, var att ingenting hänt före transporten till Hammargården. Det var ett jävla daltande och sen tvärhårt, som han sa.

Efter en vecka på intaget, tillsammans med sex stockholmare och en göteborgare, tuffa killar, som ägnat veckan åt att prata knark ... knarkknarkknark ... stack han fram armen, vände bort ansiktet och blundade. Han var sprutträdd. Han var killen som svimmat i vaccinationskön på skolan. Han hade tjatat sig till det. Han visste ingenting om det och skulle aldrig komma ifrån det.

Efter två månader på Hammargården kunde Stefan Waker ta tåget hem till Falun på sin första permission. Med sig hade han tjugo doser amfetamin och ett halv hekto hasch. Han kunde knappt bärga sig. En fredagskväll i Falun, det är hösten 1968, en trappuppgång, ett litet gäng, och han går runt med sprutan, sätter den i armen på var och en. För de flesta, kanske alla, var det första gången. Deras namn skulle jag senare hitta i utredningar från socialnämnder och polis. Han räknade till nitton jungfrusilar under de första permissionerna: "Man vart som en jävla sjuksköterska."

Snart var Stefan Waker ett namn i kretsarna jag kom att undersöka. (Jag höll koll på Falun samtidigt som Borlänge; gränserna mellan städerna flöt.) Han hade tjejer. Han väckte beundran. Han hade knark. Han åkte fast, dömdes, kom ut igen. Han började sprida fruktan, gick sällan obeväpnad.

"Man vart ju välkänd som fan", som han uttryckte det.

I det sista brevet jag fick från honom, flera år efter att boken kommit ut, från Kumla, skrev han att nu skulle han göra upp med sin brottslighet, sitt missbruk. Han hade gift sig. Han hade blivit far. Han skrev:

Jag har åstadkommit så mycket negativt i mina dagar att jag har börjat känna ett stort behov att göra positivt nu. Inga halvmesyurer längre, i fortsättningen blir det inte ens lättöl.

Två år senare var han död, innebränd; han hade antagligen somnat med en cigarett, förirrat sig i röken och tagit fel dörr.

I Borlänge skulle jag hitta personer som på samma sätt varit pådrivande i spridningen av såväl amfetamin som hasch. (Heroin fanns bara undantagsvis.) Deras bakgrund kunde skilja sig åt, men fortsättningen var densamma. En av dem, Tomas Ölund kallar jag honom i boken, kom från Stockholm, intagen på ett pojkhem på Vattugatan, som lärde känna det något yngre modsgäng som höll till i Hummelparken och hade börjat pröva sig fram i drogernas värld – än så länge bara hasch. Året är 1967. Tomas Ölund var amfetaminmissbrukare som lärt sig injektionstekniken på Strykjärnet, ett pojkhem på Södermalm i Stockholm, börjat sälja hasch och göra inbrott för att underhålla sin livsföring, åkt fast och suttit på Sundbo och nu kommit Borlänge.

Modsen i Hummelparken hade bekantat sig med hasch på olika sätt – en kusin, en förbiliftande, ett filmgäng från Stockholm som snart skulle väcka uppmärksamhet med "Dom kallar oss mods" – men alla hade de fått lära sig att omsorgsfullt blanda drogen med tobak, hålla nere röken i lungorna. (Jag vet själv hur det var: nästan samtidigt satt jag i en trappuppgång i Östersund med en haschbit jag fått och försökte förgäves komma underfund hur jag skulle göra; jag lärde mig sedan.) Haschet handlade de i Stockholm, spontant, när de var nere för att se Leksand på Hovet eller Jimi Hendrix på Gröna Lund. Genom bekantskapen med Tomas Ölund och andra från pojkhemmet på Vattugatan blev tillförseln mer organiserad. Ölund hade kontakter i Stockholm. Han hade först bjudit, snart börjat sälja. Han var tuff, självsäker, också bussig, en läromästare: håll dig till gänget, ställ upp för varandra, håll tyst om du åker fast.

Utifrån sett kunde det verka som om några förslagna ligister satte klorna i ett gäng naiva tonårspojkar, långsamt drog in dem i ett beroende, sin värld. Så var det förstås inte. Tomas Ölund sålde för att han själv lagt ut pengar. Han sålde till dem han kände, kompisar. Snart fick en av dem följa med till Stockholm, själv köpa om det var 20 gram, kunde börja sälja. Kretsen var ytterst lös i konturerna, vidgades allt efterhand. Folk kom och gick, köpte en bit och försvann. Många kom aldrig tillbaka. Naturligtvis fanns de som opåverkade av pojkarna från pojkhemmet tände sin första pipa och fortsatte så. Gängen blev fler, många fick kontakt med varandra, lärde sig av vem man kunde handla. De som missbrukade allt mera regelbundet fick ett större

behov av kontanter och startade en egen rörelse med kunder, avsättning, profit. Sommaren 1969 hände det att några av gängen möttes i fotbollsmatcher runt staden: sorterna de rökte skiljde dem åt: här möttes afghanlaget, turklaget, libblaget. Nu hade också flickorna börjat dyka upp. Nu fanns också amfetaminet på plats. Tomas Ölund hade börjat sälja, injektionstekniken ingick i paketet.

När Nils Bejerot skriver om vilka som drabbas av den epidemiska spridningen av narkotika nämner han "unga, instabila, äventyrliga, osäkra och lättledda människor liksom även utåtriktade och nyfikna". Det stämmer med dem jag mötte i Borlänge och Falun. Fältet är alltså vitt. Bakgrunden varierar väsentligt. En påfallande hög andel kom från missbrukarhem, långt ifrån alla, ens majoriteten.

Precis som med andra sorts epidemier visar sig många vara immuna; de prövar en gång, två, hänger med ett tag, försvinner sedan och går vidare i livet, omärkta av sjukdomen. Jag mötte flera. Till dem hör också jag. Anledningen till att vi lade av varierar: de flesta bara lessnade, några åkte fast, till och med satt inne, vilket var en så påfrestande upplevelse att de aldrig återvände. För några räckte det med ett polisförhör. Själv drabbades jag av en psykos. Andra drabbades av kärleken, några av religion eller politik. Få slutade efter vård och behandling. Tomas Ölund dömdes vid mitten av sjuttioalet till flera års fängelse, valde isoleringen på Kumla och kom ut befriad från sitt narkotikamissbruk, söp ner sig, blev nykter och när jag träffade honom några år senare var han gift, hade fått barn, var betongarbetare i Stockholm.

Till sist: eftersom en narkotikaepidemi tar fart som andra epidemier diskuterade Nils Bejerot sällan straffskalor. Då är man ju ute sent på dagen. Väsentligt för samhället var i stället att ingripa tidigt, då blir allt så mycket lättare: att hjälpa missbrukaren att sluta och hindra spridningen för att ta fart. I stället för att, som Stefan Waker uttryckte saken, "det är ett jäva daltande och sedan tvärhårt".

Anders Sundelin

Fokus 44/2021

Den senare delen ursprungligen en föreläsning vid ett seminarium på Nils Bejerots 100-årsdag, arrangerat av Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle och Svenska Carnegieinstitutet.